

מהי למידה משמעותית וכיצד חותרים אליה? הרב איתמר אלדר

בדברים הבאים אני מבקש להמחיש כיצד מתוך דרשה מרתקת של האדמו"ר מפיאסצנה, ר' קלמן קלמיש הי"ד (1889–1943, נרצח בשואה), ניתן להציע כיוון לשאלה הכתובה בכותרת.

תחילה רק נציין שהאדמו"ר החסידי בעודו בגטו וארשה ניסה לייסד חבורה עובדת ד', תוך שהוא משתמש בטכניקות מיוחדות וחדשניות (בוודאי במציאות של אז, אך במידה רבה גם היום) הקשורות לייסוד חבורה, אופן לימוד, תפילה וכדומה. דבריו נשתמרו בספריו השונים – "חובת התלמידים", "חובת האברכים", "הכשרת האברכים", "בני מחשבה טובה" ו"דרך המלך".

ניכנס לדרשתו על פרשת ויצא.

בפרשת ויצא מסופר על יעקב אבינו שחולם את חלום הסולם ומיד לאחריו נאמר: "וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֵן יֵשׁ ד' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי" (בראשית כח טז). האדמו"ר מפיאסצנה מקשה על משפט זה: וכי יעקב אבינו לא ידע שיש אלוקים במקום הזה?

על מנת לענות על שאלה זו הוא פוצח בהסבר עמוק על הטבע האנושי:

"כי ישנה ידיעה שנמצאת במוחו של האיש יחד עם שאר ידיעותיו, והוא יודע מכמה דברים וגם מדבר זה יודע, ואין ידיעה זו פועלת על שאר ידיעותיו, וכשחושב בידיעה אחרת יכול לשכוח את זו, ויכול גם סתם לשכוח אותה לגמרי. וישנה ידיעה שיותר בולטת ויותר מתפשטת היא בו עד שפועלת גם על שאר ידיעותיו, למשל מי שראה בספר איזה דרך חדש בדרוש או בחסידות ונתפעל ממנו ונהנה, אז איזה זמן שלאחריו כל מה שמסתכל בתורה נדמה לו שהכל מרוזם לדבר הזה שראה, ואף שאינו יכול להוציא את הדבר אל הפועל וליישב את המקרא לפי הענין שראה בספר מ"מ [=מכל מקום] דעתו רוצה לאחוז ולקשר את הדבר במקרא

הזה, וזה מפני שידיעה זו שנכנסה עתה בקרבו התפשטה במוחו הרבה ופועלת על כל ידיעותיו עד שכולם נמשכים אחר ידיעה זו שראה בספר”
(דרך המלך, ויצא, עמ' ל)

ההבחנה בין למידה/ידיעה משמעותית לזו שאיננה משמעותית

האדמו"ר מפיאסצנה מחלק בדבריו בין 'ידיעה משמעותית' ובין סתם ידיעה. הוא קובע פרמטר המאפיין את תוצאותיה של הידיעה המשמעותית: הרי היא 'פועלת גם על שאר ידיעותיו'. בשפה מודרנית היינו אומרים שמדובר בידיעה והבנה ש'מהדהדות' אל שאר ידיעותיו של האדם. כאשר נקלטת ידיעה במוחו של אדם או תלמיד והיא איננה מערערת על ידיעות אחרות, מביאה לבדיקה שלהן או משפיעה עליהן – הרי שהיא איננה משמעותית, וכשהיא פועלת את כל הנ"ל – היא משמעותית. כשאדם לומד דבר ההופך עבורו לידיעה משמעותית, הוא פועל ומפעיל את שאר ידיעותיו, ו'צובע' מחדש את שאר הידיעות שלו לאור הידיעה שזה עתה רכש.

א. הדרך לידיעה משמעותית – הפעלת רגש

בדברים הבאים מחדד האדמו"ר מפיאסצנה את הדברים אף יותר:

”ענין הדבר הוא, כי כל כוחות האיש מתגלים מן הנפש ע"י כלי הגוף, הראיה ע"י העינים, השמיעה על ידי האזנים וכו', וגם דעת האנושי לא מהנפש לבדה הוא רק מהנפש שגילו אותה כלי המוח. ובכל פעולה מפעולות כוחותיו ישנה פעולה שאינה חודרת אל תוכיות נפשו ונשארת בחוץ בחיצוניות הכלים, כמו כל ראייה פשוטה שאינו מתפעל ממנה ונעלמת ממנו אחר שראוה. ויש פעולה שנכנסת אל פנימיות נפשו יותר, שמתפעל ממנה לאהבה לפחד ולשמחה וגם אחר שעבר הדבר מנגד עיניו עודו בדמיונו לנגדו מגודל התרגשות נפשו, רק מנגד עיניו שהן חיצוניות הכלים עבר, אבל בפנימיותו נשאר, כיון שנכנס הדבר יותר אל נפשו ונתפעל ממנו, ובנפשו אין חילוק אם היא לנגד עיניו או לא. וכן הוא בענין הידיעה. ישנה ידיעה שהיא רק בחיצוניות, היינו בכלי המוח, ולא נכנסה כ"כ אל נפשו ואין היא פועלת על נפשו ועד מהרה יכולה להשכח ממנו. משא"כ ידיעה שיותר נכנסת אל נפשו ופועלת עליו, אז כיון שנפשו קלטה ידיעה זו לכן גם שאר הידיעות שכלי המוח מגלים מנפשו

נמשכים אחר ידיעה זו, וכל שרואה בתורה דומה לו שהכל נרמז אל הידיעה שבנפשו, כיון שנפשו התפעלה מן הידיעה הראשונה” הוא עומד על כך שהחוושים של האדם קולטים רשמים מבחוץ. יש אלפי, ואף יותר, מראות, צלילים, טעמים, ריחות, ומישושים שאדם פוגש ביום, אולם לעת ערב אם ינסה להיזכר בהם, יזכור בודדים מכל חוש. מה גורם לאדם לזכור רשמים מסוימים ולשכוח את רוב האחרים? לדעת האדמו”ר מפאסצנה המפתח הוא שאלת ‘ההתפעלות’. מה שמתפעל ממנו לאהבה, לפחד ולשמחה’ – ‘נכנס אל פנימיות נפשו’. ומה שלא – חולף ולא נקלט.

כך גם ביחס לידיעה וללימוד. תורה, ידיעה או אינפורמציה הגורמת לרגש התפעלות כלשהו – אהבה, פחד, שמחה בדבריו, ועל אלו ניתן להוסיף רבות נוספות אחרות כמו: התפעלות, ערעור יציבות, השלמה, כעס, נחמה ועוד – הרי שידיעה כזו הופכת להיות משמעותית ובלתי-חולפת. ידיעה, הבנה ולימוד שאינן כאלה – או שלא תיקלטנה כלל, או שתיקלטנה ותישכחנה במהרה (אחרי המבחן לדוגמה).

אם כן, ההצעה הראשונה שהאדמו”ר מפאסצנה מציע להפוך למידה למשמעותית היא על ידי הפעלת רגש כלשהו, הנובע מן הידיעה.

ב. הדרך ללמידה משמעותית – למידה קיומית

בדברים הבאים, ממשיך האדמו”ר לסלול את הדרך ללמידה והבנה משמעותית:

”ומכל שכן ידיעת עצמו שבאדם שמלאה את כל האדם ופועלת על כל שאר הידיעות, עד שכמעט בכל דבר שרואה או שומע מתנוצצת הידיעה של עצמו וחושב איזה טובה יהיה לו מזה והאם אין זה מזיק לו, עד שעבודה גדולה צריך האיש לעבוד עד שיתרחק מן הפניות גם כשבא לעבוד את ה’, מפני שכל דעתו ומחשבתו מתפעלים מן ידיעה זו של עצמו. כנ”ל מפני שידיעה זו לא פעולת חיצונית הכלים בלבד היא רק עצם נפשו ופועלת על שאר הידיעות, ואפילו כשישן גם כן נמצאת עמו, כי רק פעולת כלי המוח שובתים בשעה שישן ולא עצם הנפש שידיעה זו תלויה בה”.

בדברים מפתיעים אלו, קובע האדמו"ר מפיאסצנה שישנה ידיעה אחת לאדם, שהיא הידיעה המשמעותית ביותר עבורו יותר מכל ידיעה אחרת, והיא ידיעת עצמו. אדם בכל פעולה ובכל סיטואציה, פועל מכוח עצמו, ומופעל מכוח ידיעה זו. עד כדי כך שלעתים אדם נדרש להתאמץ להשתיק מעט את הידיעה הזו כדי שיוכל לבחון סיטואציה לא רק במשקפים אגואיסטיות-סובייקטיביות, אלא מתוך ניסיון להתבונן על הדברים מתוך משקפיו של אחר או אחרים, או סתם מבט אובייקטיבי ככל הניתן (מובן שגם מודעות עצמית היא משימה המוטלת על האדם לזקק ולברר, אך בגדול לכל אדם ישנה רמת מודעות מסוימת המלווה אותו כמעט ללא הרף).

הסיבה ש'ידיעת עצמו' היא ידיעה משמעותית המקרינה על שאר הידיעות ונמצאת באופן מתמיד באדם, נובעת מהיותה אימננטית, כלומר מהעובדה שהיא איננה נרכשת לאדם מבחוץ, אלא מהווה חלק מהמנגנון הפנימי שלו – של תודעתו, של מחשבתו ושל רגשותיו. כזו, הרי היא איננה נשכחת לעולם, ואין צורך להקנות אותה מבחוץ. אכן ניתן לשכללה, לדייקה ולשפרה, אולם עצם קיומה איננו תלוי בהשפעה מבחוץ. זהו ייחודה של ידיעת העצמי. מכאן מבקש האדמו"ר מפיאסצנה להשתמש בידיעה זו בכדי להפוך את ידיעת ה' ולימוד התורה אף הם לידיעה אימננטית משמעותית:

"וכן צריכה להיות ידיעת ד' שידע האדם, לא פעולת חיזונית המוח בלבד שנמצאת בו ככל שאר הידיעות, שלא פועלת על שאר הידיעות ונעלמות בו ונשכחות ממנו כשחושב מידיעות אחרות, רק שתכנס אל נפשו ותתאחד בעצמותו כמו ידיעת עצמו, תהיה עמו תמיד בין ער ובין ישן ותפעל גם על כל שאר ידיעותיו, שבכל ידיעות יכיר את ד'. לכן כדי להכניס את ידיעת ד' דרך כלי הגוף אל נפשו, ולקשרה בנפשו פנימה, צריך האיש ישראל בכל עת שזוכר את ד' לחברה עם עצמו, לא מחשבה בלבד שחושב מד' יחשוב רק יחשוב תיכף ומה אני עושה לפניו, ואין אוכל להמצא במצבי כזה לפני אל רם ונשא, וכדומה מן המחשבות עד שתתפעל נפשו מהם ואז מחבר מחשבות אלו עם נפשו כנ"ל, ותהיה ידיעה זו על כל פנים לא פחותה מידיעת עצמו"

הצעתו של האדמו"ר מפיאסצנה מרתקת! לטענתו, אם האדם יצליח להפוך את ידיעת ד' ולימוד תורתו לחלק מידיעת העצמי של האדם, הרי שגם היא תיהפך לידיעה אימננטית, משמעותית ומהדהדת. לשם כך נדרש האדם להנכיח את עצמיותו בהתרחשות הלימודית רוחנית שהוא עובר, ובלשונו של האדמו"ר: 'רק יחשוב תיכף ומה אני עושה לפניו, ואיך אוכל להמצא במצבי כזה לפני אל רם ונשא'. הנכחת האישיות בהתרחשות הלימודית, היא המפתח להפוך את ההתרחשות עצמה להתרחשות משמעותית המפעילה את האדם, המרגשת אותו, וממילא הופכת לידיעה משמעותית.

בשפתנו, השאלות: 'היכן פוגש אותי הלימוד?' 'על אלו קונפליקטים פנימיים הוא עונה?' 'מה עליי לעשות בכדי שהלמידה הזו תהיה משמעותית עבורי?' ועוד שאלות רבות המכוונות את האינפורמציה הנקלטת אל העצמיות, אל האישיות או אל הקיומיות – הן שהופכות את ההתרחשות הלימודית-רוחנית לחלק מההתרחשות של העצמי וממילא לידיעה משמעותית.

בדברים אלו קובע האדמו"ר מפיאסצנה שבשביל שלמידה תהיה משמעותית, היא חייבת לגעת בעצמיות של האדם – באישיות שלו. לולא זה, היא תהיה עוד בדיל אינפורמציה שייכנס ויצא. כשתהליך כזה מצליח, הרי שהאינפורמציה שנקלטה, הופכת להיות מרכיב באישיות של התלמיד, בעצמיות שלו. ככזה הוא יהדהד את כל ידיעותיו, הוא יופיע בכל פעולותיו, ויהווה חלק אינטגרלי ממנו – זו ידיעה משמעותית.

ג. השיח כאמצעי להשגת למידה/הבנה משמעותית

בהמשך הדברים, עובר האדמו"ר מפיאסצנה לדבר על תפקידו של השיח ליצירת למידה משמעותית:

"נחזור להנ"ל, דיבור האמיתי הוא שמגלה את עצם הכרת וידיעת המדבר, ידיעה לא בחיצוניות הכלים בלבד רק בעצם המדבר ובנפשו ורק היודעה בידיעה שנכנסת אל נפשו יכול לדבר אח"כ כשמתאחזת ידיעתו בעצם נפשו כנ"ל. וחז"ל שנתנו שכל בתורה שבע"פ לא שכל בלבד נתנו, רק גם את עצם ידיעתם מנפשם הקדושה נתנו בה רק כשנמשכה ידיעה זו גם לכלי המוח נעשה מזה שכל ג"כ. לכן אמרה המשנה עשה לך רב,

אף שהתורה כבר כתובה ואף תורה שבע"פ כתובה, מכל מקום צריך אתה לשמוע גם דברים היוצאים מן הלב ותגלה את העצם המדבר ועצם הדיבור אז תוכל לשמוע גם מהתורה הכתובה לא שכל בלבד רק גם את עצם הראיה שלהם שהוא עצם נפש התנאים והאמוראים ז"ל וכו' לפי מצבך מעט".

בדברים הבאים האדמו"ר עומד על כך שהתורה – גם זו שבכתב וגם זו שבעל פה – מופיעה לנגד עינינו בדמות טקסט. בדורנו היינו אומרים שכל האינפורמציה כבר כתובה: בספרים, בוויקיפדיה ובשאר מאגרי המידע הזמינים לכל אחד. אולם מאחורי 'השכל' שבתורה הכתובה, הן זו שבכתב והן זו שבע"פ, מצויה רוח חיה – הנפש של אלו שכתבו אותה, של הדמויות הניצבות מאחוריה.

אם התוכן הנלמד הוא אינפורמטיבי בלבד, קובע האדמו"ר, תישאר הידיעה לא משמעותית, לא נוגעת בנפש. אולם אם התוכן הנלמד, 'השכל', הוא ביטוי של רוח, של נשמה, אזי הוא גם נוגע ברוח, בנפש ובנשמה של הלומד, וממילא הופך להיות משמעותי לפי הקריטריונים שלעיל.

על מנת שזה יקרה, התורה צריכה להילמד בשיח. זהו הציווי של 'עשה לך רב' לפי האדמו"ר. על אף שאפשר להשיג את כל האינפורמציה בספרים הכתובים, בכל זאת נדרש האדם לרב כדי שהאינפורמציה תועבר בשיח, בדיאלוג, מפני שבו יש רוח חיה. תפקיד הרב או המורה הוא להחיות את הדמויות שאת 'השכל' שלהן לומדים. להפוך את האינפורמציה – לסיפור, את ההוגה – למי שמשוחח אתך כעת. כשזה קורה, הרי שהטקסט הופך להיות שיח בעל פה.

אם כן, עוד דרך להפוך את הלמידה למשמעותית היא לדובב, כלומר להעניק חיים לדמויות הניצבות מאחורי הטקסט ובתוכו, או לאירוע המתואר. וזה יכול להתרחש רק בשיח שבעל פה, שום טקסט כתוב איננו יכול לנפוח בעצמו חיים. המלמד חייב להחיות אותו – לתת לתלמיד ולעצמו תחושה שברגע זה הוא נפגש עם כותב הטקסט או עם הדמות, או עם האירוע שעליו מסופר, ובכך להעניק לו חיים או בלשון האדמו"ר נפש. אז נפש נפגשת בנפש, ושוב מתרחשת למידה משמעותית הפוגשת את הלומד בנפשו פנימה, והופכת

להיות חלק מנפשו. הסיפור שאותו הוא לומד, הופך להיות חלק ממנו. הוא הופך בעצמו להיות דמות בהתרחשות שעליה הוא לומד, כאמור: או במפגש עם האירוע-סיפור, או במפגש עם כותב הטקסט.

ד. תפקיד החבורה – הקהילה הלומדת ב'למידה משמעותית'

בהמשך, מתייחס האדמו"ר לתפקיד החבורה בתהליך המתואר לעיל: "לכן חברים המתחברים יחד וכל אחד מתוך אהבה מורה את חברו בדרך ד' אז כיון שלא דבורים חיצוניים בלבד מדברים זה את זה רק מתוכיות נפשם לכן על ידי זה מתיחדים באהבת חברים כיון שכל אחד את נפשו נותן בחבירו... ואיוב יסר את חבריו על שמוכיחין אותו רק בדברים יפים ושכליים ואין אחד נותן בהם את נפשו...".

בדבריו אלה מדבר האדמו"ר על תפקיד החבורה שמתחברת יחד באהבה ובדיבורים שאינם חיצוניים בלבד – 'רק מתוכיות נפשם'. כשהשיח בין הלומדים והמלמד הוא שיח פנימי, קרוב ונפשי, הרי שהנפש זמינה לקלוט את ההתרחשות הלימודית שתבוא אחר כך.

כביכול, רמת הקשר והחיבור הנפשי של הלומדים והמלמד אחד עם השני קובעת את עומק התדר שבו תתרחש הלמידה. אם השיח הוא חיצוני – שכלי בלבד – הרי שהלמידה תתרחש שם, וממילא תישאר שם כלמידה אינפורמטיבית לא משמעותית. אולם אם השיח הוא פנימי-נפשי, עמוק, אזי גם הלמידה תתרחש ברובד הזה, ואז היא תיהפך למשמעותית וקיומית.

ממילא, קובע האדמו"ר, יש משמעות וחשיבות ליצירת אקלים בין אישי עמוק כמצע להתרחשות הלימודית. פתיחה של שיעור או כל התרחשות לימודית בדינמיקה חברתית עמוקה, בדיבור פנימי בין איש לרעהו, יכולה לקבוע את אופיה של הלמידה שתבוא לאחר מכן, ולמצב אותה כלמידה משמעותית.

סיכום

נסכם את דבריו של האדמו"ר מפיאסצנה:

1. למידה משמעותית היא למידה המהדהדת את כל הידיעות, וצובעת את פעולותיו ומעשיו של האדם.

2. הדרך להפוך למידה וידיעה למשמעותית היא על ידי הנכחת העצמי בהתרחשות הלימודית.
3. הדרך להנכיח את העצמי היא על ידי התפעלות הרגש בהתרחשות הלימודית.
4. השיח והדיאלוג המחייב את הטקסט ואת המדובר בו, הוא עוד כלי ליצירת ההתרחשות הלימודית המשמעותית.
5. החבורה הלומדת הקשורה בקשר עמוק היא פלטפורמה ללמידה משמעותית.

נסיים את הדברים במענה שנותן האדמו"ר מפיאסצנה לשאלה ששאל על יעקב אבינו כיצד זה אמר: 'אכן יש אלוקים במקום הזה ואנכי לא ידעתי'. כך הוא משיב על השאלה לאור כל הנ"ל:

"והנה בעניינו של יעקב אבינו אין לנו השגה אבל כל איש ישראל צריך לדעת מרמזת התורה אליו ואל מצבו, ולהנ"ל מרמזת שיעקב אמר, אכן יש ד' במקום הזה זה ידעתי מכבר כי אמר אפשר עברתי וכו', אבל ואנכי לא ידעתי הידיעה לא חדרה אל פנימיותי ואל עצמי, ופירש רש"י: אילו ידעתי לא ישנתי, כי בזה תלוי הכול"

האדמו"ר מפיאסצנה, מתוך ענווה כלפי האבות, קובע שאין לנו השגה באבותינו, אבל בעצמנו יש גם יש, ואל עצמנו צריך לקחת את הדברים:

יעקב ידע שיש אלוקים, אך ה'אנכי' שלו לא ידע. הידיעה הייתה חיצונית – אינפורמטיבית ולא קיומית – 'לא חדרה אל פנימיותי ואל עצמי'.

נוסיף – החלום שחלם, שהיה כולו רווי בעוצמה של חיים, של קיומיות, של נגיעה בעצמו, הוא זה שהפך עבור יעקב את הידיעה ל'ידיעת אנכי', ל'ואנכי ידעתי': להבנה וללמידה משמעותית.

והוא מסיים בדברי רש"י, שאם היה יודע כך 'לא היה ישן' – כי בזה תלוי הכול.

אם רוצים אנו, שאנו ותלמידינו לא נישן, אנחנו חייבים להפוך כל 'ואנכי לא ידעתי', ל'ואנכי ידעתי': **כי בזה תלוי הכול!**